

QOZOQBOY YO'LDOSH, MUHAYYO YO'LDOSH

O'ZBEK ADABIYOTINI O'QITISH METODIKASI

Darslik

4-33
O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI

QOZOQBOY YO'LDOSH, MUHAYYO YO'LDOSH

O'ZBEK ADABIYOTINI O'QITISH METODIKASI

*Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi tomonidan 5120100 –
Filologiya va tillarni o'qitish mutaxassisligi bo'yicha bakalavr
yo'nalishidagi talabalari uchun darslik sifatida chop etishga tavsiya
qilingan*

Toshkent
"Shafolat nur fayz"
2023

BERDOQ ATINDAGI
QARAGALPAQ
MAMLEKETLIK UNIVERSITETI
MÄLIMLEME RESURS
614617 ORAYI

UO*K 378.091.33:821.512.133
KBK 74.58 + 83.3(50⁴)ya7
Q 54

Qozoqboy Yo'ldosh

Qozoqboy Yo'ldosh O'zbek adabiyotini o'qitish metodikasi [Matn] : darslik / Qozoqboy Yo'ldosh, Muhayyo Yo'ldosh. - Toshkent: Shafaot nur fayz, 2023.-336 b.

O'zbek adabiyotini o'qitish metodikasi nomli darsligi "Filologiya va tillarni o'qitish" ixtisosligi bo'yicha ta'lim olayotgan bakalavriat yo'nalishidagi talabalarga mo'ljallangan. Unda adabiyot o'qitishning eng yangi va samarali usullaridan foydalanish yo'llari ko'rsatib berilgan. Darslikda umumta'lim maktablari o'quvchilarini badiiy asar tahliliga o'rgatish orqali ularda mustaqil fikrlash hamda ezgu axloqiy sifatlar shakllantirilish kompetensiyalarini yuzaga keltirishga alohida e'tibor qaratilgan. Kitobda metodika sohasida milliy va chet el tajribalarining eng natijador usullaridan foydalanish yo'llari ko'rsatib berilgan.

UO*K 378.091.33:821.512.133
KBK 74.58 + 83.3(50⁴)ya7

Taqrizchilar:

Qunduzoy Husanboyeva - SamDU pedagogika fanlari doktori, professori;
Saodat Qambarova, - Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat O'zbek tili va adabiyoti universiteti pedagogika fanlari nomzodi, dotsenti.

ISBN: 978-9910-9723-1-7

© Qozoqboy Yo'ldosh, Muhayyo Yo'ldosh – 2023
© "Shafaot nur fayz" nashriyoti – 2023

SO'Z BOSHI

Bugungi odam shiddatli va tinimsiz o'zgarishlar og'ushida yashaydi. Zamonaviy dunyoda muntazam o'zgarishlardan boshqa o'zgarmas narsa yo'q. Yer yuzi kichrayib, muloqot imkoniyatlari ortib, odamzodning o'zi yashaydigan makonga sig'may, jug'rofiy chegaralarni oshib o'tishga intiladigan davri boshlandi. Bunga ilk bor 1850-yilda Karl Marksning bir xatida tilga olinib, 1980-yilda mashhur Harvard universiteti professori Teodor Levittning bozorning globallashtiruvchi haqidagi maqolasidan¹ keyin boshariyatning lug'atidan mustahkam o'rin olgan va hozirda qarqini (sur'ati) tobora ortib borayotgan globallashtiruv jarayoni sabab bo'ldi. Yer ma'nosidagi lotincha "globus" so'zidan olingan globallashtiruv dunyo ahlini bir-biriga keskin yaqinlashtirdi. Bu jarayon turli etnoslarga xos universal, o'rtoq jihatlarning keng yoyilishiga kuch berib, millatlardagi o'ziga xoslikni ta'minlaydigan qirralarni yemirib bormoqda.

Tabiiyki, globallashtiruv birinchi navbatda insonning tana istaklarini qondirishga xizmat qiladigan mayllarni universalashtirishga urinadi. Negaki odam, avvalo, biologik yaratilgan. Iste'molchilik ehtiyojlarining globallashtiruvchi turli etnoslardagi o'ziga xoslikni silliqib, odamlarning intilishlarini bir xillashdirib bormoqda. Hozirda bu jarayon juda kuch olgan. Shunday sharoitda har bir millat ahlining ijtimoiylashgan va dunyo bilan integratsiyalashgan holda o'z qiyofasini saqlab qolishiga erishish hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Badiiy adabiyot tabiatiga ko'ra o'zida millatning etnik-estetik xotirasini, ma'naviy-axloqiy o'zligini saqlaydi. Shu bois jamiyat ma'naviyatining yuksalishida badiiy adabiyotning ulkan o'rni bor. O'zligini tanigan, o'zining milliy qiyofasini tashkil etgan aqliy, axloqiy, ruhoniy belgilardan xabardor shaxs tashqi ta'sirlar natijasida qiyofasini yo'qotib qo'ymaydi. Shuning uchun ham uzluksiz ta'lim tizimining barcha bosqichlarida adabiyot o'qitish shaxsdagi milliy o'zlikni saqlab qolishga qaratilishi kerak bo'ladi.

Har qanday shaxsning shakllanishida badiiy asar o'qishning beqiyos o'rni bor. Negaki badiiy asardagi qahramonlarning holat-u kayfiyatlari, iztirob-u quvonchlari, haq-u nohaqliklari bilan tanishish va tuyish orqali kishida odamiylik sifatleri qaror topadi. Odam o'zini o'ziga bilan solishtira bilganda, o'zini boshqaning o'miga qo'ya olgandagina chinakam odamga aylanadi. Buni fenda shaxsning ijtimoiylashuvi deyilar. Ijtimoiylashmagan odam hali individdir, xolos. Hali unda iste'molchilikdan o'ziga biror ezgu sifat shakllanmagan bo'ladi. Badiiy asar va uning qahramonlari taqdiri bilan

¹ <https://www.mck321781425-otz-takos-globallashtiruv-prosye-shaxsni-ec-chinac-i-pokn-otvia.html>

tanishish orqali odam o'ziga yoqimli bo'lgan narsaning o'zgaga ham ma'qul bo'lishini, o'ziga yoqmaydigan tutum o'zgaga ham yoqmasligini bilib olsa, tuyib yetsa, unda odamiylik sifatleri tarkib topa boradi.

Qo'lingizdagi kitob o'zbek umumta'lim maktablarida adabiyot o'qitishni qay yo'sinda tashkil etsa, ko'proq samaraga erishish mumkinligi to'g'risida fikr yuritishga bag'ishlangan. Ayrim o'quvchilar: *"Men kelajakda adabiyotchi ham, shoir yoki yozuvchi ham, jurnalist ham bo'lmoqchi emasman. Men nima uchun "Adabiyot" darsligidagi materiallarni o'zlashtirishim, buning ustiga, badiiy asarlar ham o'qishim kerak?"* – degan o'yda yuradilar. Shuni bilish kerakki, umumta'lim maktablarida o'quvchilar biror mutaxassislikni egallashga emas, balki hayotda o'z o'mini topib olishga tayyorlanadi. Har qanday kasbni egallab, mutaxassis bo'lish uchun o'rta maktabdan keyin yana o'qish kerak bo'ladi. Adabiyot esa, xuddi matematika, tarix, fizika va boshqa umumta'lim o'quv fanlari singari o'quvchining ijtimoiylashuvi, ya'ni jamiyatning boshqa a'zolari bilan uyg'unlashib, ular orasiga singishib, o'zining o'mini topib ketishida muhim o'rin tutadi. Odam qachon ijtimoiylasha oladi? Qachonki, u jamiyatning boshqa a'zolariga yaqin saviyada fikrlay olsa, ular tuyadigan tuyg'ularni his qila bilsa va shu sababli boshqalarga xalaqit bermay yashaydigan bo'lsa.

Adabiyot saboqlari o'quvchilarda shunday ko'nikmalarni shakllantirish, ularni ko'pchilik odamga xos nozik va ingichka tuyg'ular-u sezimlardan xabardor qilishga yo'naltiradi. Adabiyot o'qituvchisi zimmasiga jamiyat tomonidan ana shu o'ta murakkab yumushni amalga oshirish yuklanadi. Bo'lajak o'qituvchining g'oyat mas'uliyatli shu vazifani kamroq kuch sarflab, ko'proq samaraga erishgan holda uddalashida qo'lingizdagi "O'zbek adabiyotini o'qitish metodikasi" bitigi qo'l keladi. Mualliflar bo'lajak filologlarning pedagogik faoliyatlarini natijadorligini oshirish, o'quvchilarini badiiy asar o'qiydigan, o'qiganlarini tushunadigan, o'qib tushunganlari yuzasidan fikrlarini og'zaki va yozma shaklda to'g'ri ifoda eta oladigan bolalar qilib shakllantirishlarida o'z tajribalari va dunyo miqyosidagi ilg'or metodist olimlarning ilmiy qarashlaridan foydalangan holda tavsiyalar berishga harakat qilishgan.

Globallashuv kechimi odamning turmush tarzi, ruhiyati va fikrlash yo'sinini ham o'zgartib yubordi. Oldinlari to'g'ri fikr faqat bittagina bo'ladi, degan qarash to'la hukmron edi. O'zining o'xshamagan fikr egasi bo'lgan odamga yotsirab qaralardi. Endilikda haqiqatlar ko'p bo'lishi mumkinligi, bitta narsa-hodisa har kimga har xil ta'sir qilishi, har xil ko'rinishi va turlicha qabul qilinishi mumkinligi anglab yetilmoqda. Bugun fikrlash, did, e'tiqod plyuralizmi, xilma-xilligi yoyilib bormoqda. Bunday sharoitda

odamdan o'z manfaatini unutmagan holda o'zgalar manfaatiga ham daxl qilmasdan yashay bilish talab etiladi. Bugungi adabiyot saboqlari jamiyatdagi odamlarni bericha qabul qiladigan, ularning erkiga zug'um o'tkazmaydigan ana shunday shaxsni shakllantirishga yo'naltirilishi lozim.

Albatta, yangi vaziyat, yangi sharoit adabiyot o'qitishni ham yangicha yo'lga qo'yishni talab qiladi. Bugungi odam dunyodan uzilib yashay olmagan singari bugungi milliy ta'lim ham ochun o'qitish tajribasidagi yangiliklardan chetda turib, ko'zlagan natijalarga erisha olmaydi. Shularni hisobga olgan holda qo'lingizdagi kitobda dunyo adabiy ta'lim tajribasidagi bizning sharoitimizga to'g'ri keladigan yangiliklarni bugungi adabiyot o'qitish amaliyotiga qanday qo'llash kerakligiga ham to'xtalangan.

Bugunni bilish, ertaning yo'nalishlarini belgilash kechani yaxshilab o'zlashtirishdan boshlanadi. Shu sababli "O'zbek adabiyotini o'qitish metodikasi" kitobida adabiy tarbiyatanuv ilmi va amaliyoti bosib o'tgan yo'l imkon qadar batafsil tadqiq etilgan.

Adabiyot o'qitish amaliyotining ko'p asrlik tajribasi ko'rsatadiki, biror odamning ish tajribasini shundog'icha o'rganib va o'zlashtirib bo'lmaydi. Bu tajribadagi asosiy g'oyalarnigina o'rganish va o'zlashtirish mumkin. Ushbu haqiqatdan kelib chiqqan holda kitobda adabiy ta'lim borasida shu vaqtgacha erishilgan yutuqlardagi asosiy fikrlarni bayon qilishga alohida e'tibor qaratiladi.

Adabiyot saboqlaridagi eng birlamchi va bosh vazifa qaysi yoshda bo'lishidan qat'iy nazar o'quvchilarni badiiy asar o'qishga, o'qiganini tushunishga, tushungani to'g'risida fikrlashga o'rgatishdan iboratdir. Badiiy asar o'qish o'quvchilarga ikki jihatdan g'oyat muhim yumush sanaladi. Birinchidan, u odamni kitobga bog'lab qo'yadi: asar qahramonlari bilan keyin nima bo'lganini bilishga qiziqish uyg'otadi, hayotdagi turli-tuman kutilmagan voqea-hodisalar bilan tanishtiradiki, buning o'zi o'quvchida qiziqish uyg'otadi. Bola o'ziga mutlaqo notanish odamlar, o'zgacha taqdiralar bilan tanishadi, yozuvchilar mahorati sabab ularga befarq bo'lolmaydi, yangi so'zlar o'rganadi va bundan zavq oladi. O'quvchilarga kitob tavsiya etishda ham ehtiyot zarur. Ba'zi o'qituvchilar ko'p o'qilgan, qayta-qayta muhokama qilingan asarlarni bolalarga tavsiya etgisi kelmaydi. Holbuki, o'qituvchiga chaynalgan bo'lib tuyulgan asar o'quvchi tomonidan endi ilk bor kashf etiladi. Kitob o'zgaragan bilan uning iste'molchisi yangilanayotganini hisobga olish kerak. Badiiy asar o'qishning ahamiyatini ta'minlaydigan ikkinchi hal qiluvchi jihat: badiiy asar o'quvchida o'zgani his etish, birovga tuyg'udosh bo'lish fazilatini shakllantiradi. Bu ilmiy tilda empatiya deyiladi. Globallashib borayotgan hozirgi shoshqin dunyoda

yashayotgan odamlarda aynan empatiya tuyg'usi kamayib bormoqdaki. badiiy kitob o'qish o'sha yetishmovchilikni to'ldirishga yordam bergan bo'lardi.

Ayrimlar kitob o'qishning o'rmini kino yoki teleko'rsatuv bilan qoplash mumkin, deb o'ylashadi. Holbuki, kino yoki teleko'rsatuv tomosha qilayotgan kishi boshqa bir odam bilan bo'layotgan voqealarning shunchaki kuzatuvchisi bo'ladi, xolos. Kitob o'qilganda esa kishi bir qancha harflar va bir hovuch tinish belgilari yordamida o'zi yangi bir dunyo yaratadi, unga turli odamlarni joylashtirib, ularga turlicha taqdir beradi. Odamning o'zi tomonidan harflar yordamida yaratilgan obrazlar qaysidir jihatlar bilan uni ma'lum darajada o'zgartiradi ham. Kitob odamga u yolg'iz emasligini, atrofidagilar ham o'zi kabi insonlar ekanini, ularni ham hisobga olib yashash kerakligini o'rgatadi. Bu holat odamni faqat o'zini o'ylaydigan va o'ziga mahliyo xudbin bo'lishdan saqlab qoladi.

Bundan o'ttiz yillargina oldin odamlar axborot yetishmasligidan nolishardi. Endilikda bashariyat axborot to'ri ichida qiyнала boshladi. Hamma narsani bilguvchi Googlening xodimi Erik Shmidtning aytishicha, insoniyat o'zining ibtidosidan to 2003-yilgacha bo'lgan davrda qancha axborot dunyoga keltirgan bo'lsa, hozir har ikki kunda shuncha axborot yaratilayotgan ekan¹. Badiiy asar esa ham odamga axborot beradi, ham uni tirik odamlar, ularning taqdiri, ruhiy dunyosi, kechinmalari bilan tanishtiradi. Ko'rkam adabiyot bugunni ko'rsatgani singari juda uzoq o'tmishda yashab o'tgan va necha yuz yilliklardan so'ng keladigan odamlar bilan ham oshno qiladi.

Qu'lingizdagi kitob shu jarayonni qanday yo'l bilan oson va samarali amalga oshirish yo'llari to'g'risida fikr yuritadiki, u bo'lajak filolog-o'qituvchiga ham, amaliyotchi muallimga ham birday kerakdir.

Savol va topshiriqlar:

1. Globallashuv kechimi va milliy o'ziga xoslik munosabati to'g'risida o'ylab ko'ring.
2. Etnoslarning milliy qiyofasini saqlab qolishda ko'rkam adabiyot tutgan o'mi haqida mulohaza yuriting.
3. Maktabda adabiyot o'quv fani o'tilishining ijtimoiy, ma'naviy sabablarini izohlang.

I-BO'LIM

"O'ZBEK ADABIYOTINI O'QITISH METODIKASI" FANINING METODOLOGIK ASOSLARI, SHAKLLANISH TARIXI VA TARAQQIYOT BOSQICHLARI

"O'ZBEK ADABIYOTINI O'QITISH METODIKASI" FANINING XUSUSIYATLARI

Reja:

1. Adabiyot o'qitish metodikasining maqsadi, vazifalari, obyekti va predmeti.
2. Adabiyot metodikasining pedagogik fanlar tizimidagi o'mi.
3. Adabiyot o'qitish metodikasi va unga yondosh fanlar.
4. Zamonaviy "O'zbek adabiyotini o'qitish metodikasi" fani taraqqiyotining yetakchi yo'nalishlari

Tayanch tushunchalar:

Metodikaning maqsadi, vazifalari, obyekti, predmeti; adabiyot o'qitish va uning ahamiyati, adabiyot o'qitish metodikasi va pedagogika, psixologiya hamda filologik fanlar, badiiy adabiyot – ma'naviyat shakllantirish vositasi, adabiyot o'qitish samaradorligini oshirish.

Turli axborotlarning g'oyat ko'payishi va uni almashishni tezlashtiruvchi texnik vositalarning takomillashuvi tabiiy ravishda adabiyot o'qitishga tamomila yangicha yondashish zaruriyatini keltirib chiqaradi. Bugungi odam badiiy asarga o'tmishdagi kabi faqat ibrat, o'mak yoxud ma'lumot oladigan manba sifatida qaramaydi. XXI asr kishisi uchun badiiy adabiyot ibrat va namuna ekanidan tashqari, zavq berish hamda tuyg'ularini noziklashtirish o'mi hamdir. Binobarin, maktabda adabiyotni o'qitish ham ana shu holatni ko'zda tutgan holda amalga oshirilishi lozim bo'ladi.

"O'zbek adabiyotini o'qitish metodikasi" bo'lajak filologlarni kelajakda shug'ullanadigan ishlariga zamon talablari darajasida tayyorlashni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan fandir. Davr o'zgarishi bilan badiiy adabiyotning mohiyati ham, adabiyotni o'quv fani sifatida o'qitish jarayonini uyushtirish yo'sinlari ham jiddiy o'zgarishlarga uchraydi. Shu holatga tayyor bo'lmagan mutaxassis ta'lim muassasalarida samarali faoliyat ko'rsata olmaydi. Bugungi adabiy ta'limning tayanadigan ilmiy-nazariy asoslari o'zgardi, intiladigan mo'ljali yangilandi. Demakki, "O'zbek adabiyotini o'qitish metodikasi" fani ham tubdan yangilanishi kerak bo'ladi.

¹ <http://www.adm.na/mascheta-pisateli/ro/home-cache/index.htm-70.html-04-04-2007-05:57:06/5>